

72/78 (091) : 929 Харисијадис М.
929.52 Харисијадис

МАРА ХАРИСИЈАДИС,
ИСТОРИЧАР УМЕТНОСТИ
1908-1994.

Апстракт: Мара Харисијадис (1908-1994), историчар уметности. Бавила се проучавањем илуминација, минијатура, орнамената српских рукописа које је проналазила по библиотекама и манастирима широм Европе.

Кључне речи: Мара Харисијадис, историја уметности, рукопис, илуминација, минијатура, орнамент.

Породица Харисијадис је присутна на простору Србије преко 140 година. Родоначелник српских Харисијадиса, Аристотел стигао је у Ниш из околине Солуна са супругом Јевросимом родом из Јањине. Према тврдњи потомака, Јевросима је била Арнауткиња која је удајом за Аристотела прихватила православну веру.

Аристотел је био трговац и у Нишу је 1874. основао трговинску радњу за промет колонијалном робом. Породица се проширила рођењем деце: Константина-Коче, Спиридона-Спире, близанаца Перикла и Леонида, Александре и Сократа.

Добро имовинско стање и за релативно кратко време стечен углед, пресудили су да 14. фебруара 1888. Аристотел Харисијадис подршком 313 гласача буде изабран за члана Управног одбора Нишке акционарске штедионице, основане само четири године раније. "Избор овај пао је на угледне грађане вароши Ниша што даје јемство, да ће Завод у наступајућој години, донети обилате користи како друштву, тако и осталим грађанима вароши и околине..."¹ На Осмој седници Акционарске скупштине 31. јануара 1893. нови акционари постали су Аристотелови синови Спира и Константин са по 25 депонованих акција и правом на по 5 гласова и Сократ са 10 акција и правом на 2 гласа.²

Историјских извора о породици Харисијадис има довољно за једну озбиљну историјску студију. Овом приликом представићу једног члана породице, Мару Харисијадис, историчара уметности, која је без сумње стекла заслужено место у

---

¹ АС (Архив Србије), МНП-Т, Ф17 4/1895

² Исто.

аналима српске науке не само великим бројем објављених радова већ и личним особинама везаним за професионализам највишег нивоа, енорман труд до самоодрицања, дисциплиновано поштовање свога позива, изузетну талентованост, мудрост, интуитивност и достојанственост. Као таква, Мара заслужује бар делић пажње и у Грчкој, постојбини њених предака.

Прича о Мари Харисијадис заснована је превасходно на историјским изворима, њеним публикованим радовима и сећањима њених ближних рођака.³ Марин отац, Спира Харисијадис (1880-1943), био је успешан у две каријере, официрској и трговачкој, којима се наизменично посвећивао.

Спира са децом у Атини 1914. године.
(Из породичног албума Vere Тодоровић)

Спира са децом у Нишу уочи Балканских ратова
(Из породичног албума Vere Тодоровић)

По завршетку Војне академије 1901. као официр - поручник у активној служби српске војске био је до 21. фебруара 1907.⁴ Војног позива се никада није одрекао, као резервни официр учествовао је у Балканским и Првом светском рату и за војне заслуге био одликован. На лествици војних официра у резерви достигао је чин пуковника. Марина мајка, Јелена Николовна Машин (1887-1910) била је кћерка инжењера Николе Машина, Србина чешког порекла и Русиње, учитељице Надежде Обрасцов Машин. Венчани 1907. у Руском посланству у Швајцарској, супружници су одабрали Ниш за место свога боравка где су добили потомство: Мару, рођену 7. августа 1908⁵ и Перу, рођеног 15. јула 1910. Брачна срећа је прекинута прераном Јеленином смрћу од последица другог порођаја. Бригу о деци Спира је делио са Јеленином мајком.

Док је Спира у балканским ратовима командовао одређеним јединицама Моравске дивизије, Мара и Пера су били склоњени са баком у Санктпетербургу. Оскудни су подаци о том периоду Мариног живота. Она се радо сећала вожње великим санкама по залеђеној Неви.⁶

Деца су из Русије дошла у Солун вероватно почетком 1914. године. Наиме, Спира је тада био на служби код српског војног изасланика у Атини са седиштем у

³Захваљујем на великој помоћи коју су ми пружили: Вера Тодоровић, кћерка Коче Харисијадиса, Ђорђе Поповић, унук Александре (Харисијадис) Поповић, Добрица Анастасијевић, унук Сократа Харисијадиса.

⁴ АВ (Архив војске), К 512/350, Картон личних и службених података официра (војних чиновника)

⁵ Матична књига рођених Храма Светог Архистрига 1908, 243/14С. Мара је крштена као Марија 14. августа 1908.

⁶Према сећању Марине пријатељице, Љубице Ђорђевић, пензионера Народне библиотеке Србије

Солуну. Почетком 1915. због болести, Спира је пребачен у Марсељ, где је Мара завршила основну школу.

У ослобођеној Србији Спира са децом се настанио у Београду. Основао је Агентурско Мешовиту извозничко-увозничку радњу 29. децембра 1919. под именом "Спира А. Харисијадис".⁷ На породичном имању у центру Београда (угао улица Добрачине и Страхињића Бана) Спира и његов брат Коча су 1923. изградили стамбену зграду по пројекту познатог архитекте Ђорђа Јанковића. Велелепна петоспратница са таблом "Браћа Харисијадис" постоји и данас и законом је заштићена као споменик културе. У тој згради Мара је провела цео свој живот.

Зграда браће Харисијадис
(Из породичног албума Ђорђа Поповића)

По завршеној другој женској гимназији⁸ 1927. Мара је уписала историју уметности на тек основаној катедри Филозофског факултета у Београду. Студије је завршила јуна 1931. године.

Кратко време као професор веронауке радила је у Другој женској гимназији, неколико месеци у Трговинској комори, а онда се указало место асистента на Факултету. Наиме, декан Филозофског факултета 6. октобра 1932. уважио је молбу проф. др Владе Р. Петковића да за асистента у семинару историје уметности постави Мару Харисијадис⁹ што је и учињено фебруара 1933. Безрезервна посвећеност науци, одлично знање руског, француског и немачког, а служење и енглеским и италијанским језиком, подршка ментора проф. Вл.Петковића били су сигуран ослонац Мариној асистентској каријери.

У неколико наврата, што је за то време била реткост кад су жене у питању, Мара је имала прилике да се стручно усавршава у иностранству. Као једна од 34 кандидата које је стипендирала француска влада, Мара је период од 1. новембра 1937. до 1. јуна 1938 провела на усавршавању на Византолошком институту и Институту за уметност и археологију на Сорбони код тада водећег европског византолога Габријела Мијеа. Пошто је показала одличне резултате југословенско Министарство просвете омогућило је наставак стручног усавршавања у Паризу у периоду од 15. новембра 1938. до 15. марта 1939.¹⁰ што је она искористила за прикупљање материјала за докторску тезу.

У септембру 1939. Мара је обилазила италијанске центре уметности. Иницијатива проф Владе Р. Петковића да се при Факултету обезбеди посебан кредит за стручно усавршавање асистената подржавао је и др Никола М Поповић, декан Филозофског факултета сматрајући да Катедра за историју уметности мора да

⁷ Из породичне архиве Ђорђа Поповића.

⁸ ИАБ (Историјски архив Београда), Друга женска гимназија, Књига уписа, 1926/1927.

⁹ АС, Г-208, Деловодни протокол за 1931.

¹⁰ АС, Г-208, Ф 10

буде "достојно заступљена научном снагом која ће једног дана после одласка г. проф. В.Петковића, преузети вођство те катедре".¹¹ Вероватно да су Петковић и Поповић решење видели у Мари Харисијадис.

Хумболтову стипендију у трајању од 15. новембра 1940. До 15. новембра 1941¹² Мара је користила у Институту за хришћанску археологију Берлинског универзитета Kunstgeschichtliches Seminar код професора Фридриха Геркеа, познатог стручњака за касноантичку и ранохришћанску уметност. У молби за одсуство са Факултета, као свој задатак навела је "организацију низа публикација споменика наше средњовековне уметности и вежбе са студентима из исте области".¹³

И док је Мара боравила у Берлину, светски рат се проширио и на Балкан. Мара се вратила у окупирани Београд и суочила са породичном драмом: депортацијом брата Пере у заробљеништво у Немачку и очевом смрћу. Остатак живота провела је сама. У ратним приликама, лични мир је налазила у асистентском послу и раду на Централном каталогу Универзитетске библиотеке током 1943. године.

Доласком комунистичког режима на Универзитету је успостављен Суд части, састављен од скупине заслепљених комунистичких идеолога кроз који је у периоду од краја 1944. до марта 1945. прошло 370 асистената и професора. Мара је саслушавана у марту а из службе је отпуштена 14. јуна 1945. без права на принадлежност. Упорношћу и доказивањем личне невиности, Мара је била и редак пример оних који су оборили одлуку Суда части. Наиме, пошто је доказала да јој суд "никакву замерку није учинио",¹⁴ враћена је на Факултет 4. јануара 1947.

Идеолошки прогон је настављен. Партијски универзитетски комитет држао је Мару у присмотри и ценио је "као слабог стручњака, без услова за развој, непријатеља кога треба уклонити са Факултета".¹⁵ Притисак је био све јачи и у децембру 1949. окарактерисана је као арогантна и неприступачна особа без интересовања за марксизам-лењинизам, затим као "типичан представник буржоаских монденских схватања". Апострофирајући посебно Марину родбинску везу са инжењером Светозаром Машином, првим мужем краљице Драге Обреновић, партијски комитет је прогласио њен политички став реакционарним и закључио да Мара као "стручњак не представља никакву вредност, ... да од њеног бављења на универзитету нема, сем ње, нико користи."¹⁶

Прогнана са Факултета 1950. Мара је неко време предавала историју уметности у средњој школи Филмски техникум. децембра 1952. Мара се запошљава у Народној библиотеци Србије као библиотекар у читаоници. На захтев Владимира Мошина, Мара је 1961. прешла у тек оснивано Археографско одељење Народне библиотеке Србије као "познати стручњак за историју илуминације"¹⁷.

Пензионисана административним актом, без своје воље 1964. године, Мара се није повукла из јавног и научног живота. Напротив, ова вредна жена пензионерске дане испунила је задивљујућом стваралачком продукцијом, буквално до последњих година живота. Умрла је 1994. и сахрањена је у породичној гробници на Новом гробљу у Београду.

---

¹¹ АС, Г-208, Ф 10

¹² АС, Г-208, Ф 13

¹³ АС, Г-208, Ф 13

¹⁴ АС, Г-187, Ф 18

¹⁵ АС, Г-187, Ф 11

¹⁶ АС, Г-187, Ф 11

¹⁷ Владимир Мошин, *Сећање на археографски рад у НБС*, Археографски прилози 5, Београд, 1983, 70.

Библиографија радова Маре Харисијадис обухвата преко 200 јединица. Тематски, њено стваралаштво се може поделити у две целине: око 50 радова фокусираних на савремену уметност и 150 посвећених српској средњовековној уметности. Тематске целине уклапају се хронолошки у два периода Мариног живота који условно можемо поделити на предратни и послератни.

У првом периоду Мара је активно пратила београдске изложбе. Једноставном методом у форми дескриптивне критике, давала је непосредне приказе изложби и побројавала изложена дела без анализе. Чланке је објављивала у часопису *Живот и рад* до 1936. године. Трансформација Мариног интересовања ка српској средњовековној уметности почиње од тренутка када је за докторску тезу одабрала "Декоративну пластику Моравске школе". Тезу је спремила годинама, али је на жалост није завршила. Интензивно изучавање илуминација, сликаних украса књига, минијатура и орнамената рукописних књига Мара почиње у Археографском одељењу Народне библиотеке. Предиспонирана интуитивност комбинована са научним и истраживачким ентузијазмом у откривању и тумачењу писаних споменика српске средњовековне баштине дали су фантастичне резултате у периоду њене пуне животне зрелости.

Рукописи које је обрађивала разноврсни су по садржини и опреми. Проналажени на разним странама, обухватају раздобље од 13. до 19. века. Неки од њих су изузетна дела српске књижевности, други су изванредна достигнућа српских преписивача, а трећи се истичу врло занимљивом илуминацијом. Мара је доказивала да су српски минијатуристи дорасли култури Византије прихватајући узоре њене уметности и схватајући значај иконографских решења византијских уметника и теолога. Срећним стицајем околности, српски минијатуристи су за потомство сачували остварења византијских црквених уметника која би без њих била изгубљена за потомство.

Самостално, зналачки, а понекад и авантуристички, српске рукописе Мара је проналазила по библиотекама и манастирима широм Европе: Цариград, Беч, Атина, Москва, Петроград, Берлин, Копенхаген, Кијев, Јереван, Венеција... Обдарена лепом појавом и шармом, самоуверена и непосредна, Мара је отварала врата многих ризница.

Резултате проучавања са језгровитом анализом, обликоване научне радове Мара је презентовала стручној јавности али и широкој публици. Описивала је и дефинисала орнаментику мотива, тумачила и компарирала иконографска и стилска решења српских уметника. Сваки орнамент посматрала је као оригинално решење мада је врло вешто препознавала и устаљене и познате схеме.

Као један од ретких историчара уметности, Мара је проучавала повезе и окове средњовековних кодекса сматрајући да они "не само украшавају и штите кодекс већ и у њих уводе читаоце, постајући на тај начин нека врста наслова средњовековних књига".¹⁸ Одличан зналац литературе, добро упозната са научним достигнућима својих претходника, стално је ширила своје видике, у све уносила позитивистички дух и дозу перфекционизма, не ради личног просперитета, већ ради општег добра. Писани лепим стилем, јасним и течним језиком, уз обиман научни апарат, богато илустровани радови Маре Харисијадис имају вишеструки значај. Научни за научнике, информативни за обичне читаоце и едукативни за генерације историчара уметности који настављају тамо где је Мара Харисијадис стала.

---

¹⁸ Мара Харисијадис, *Прилог проучавању повеза старих српских рукописа*, Зборник Музеја примењене уметности, 18, Београд, 1974.